

Članki in prispevki

UDK 37.01(091)

1.01. Izvirni znanstveni članek

Prejeto: 4. 12. 2023

Filip Draženović*

Vzgojni priročnik Adama Sietzenheimba v luči novoveške pedagogike

Adam Sietzenheimb's Educational Handbook in the Light of Modern Pedagogy

Izvleček

Namen besedila je predstaviti vzgojno delo *Newbeglänztter Zuchtspiegel der Adelichen Jugend* Adama Sietzenheimba, uradnika kranjskih deželnih stanov, ki je izšlo leta 1659 v Münchnu. Predstavitvi poglobitvenih lastnosti novoveške vzgoje in pedagogike sledi analiza dela, ki je sestavljeno iz treh knjig. V drugi polovici članka sledi razlaga virov, ki jih je uporabil, in retoričnih in argumentativnih strategij, s katerimi je želel prepričati bralce in utemeljiti svoj razmislek. V zaključku sledita povzetek in primerjava s sodobniki.

Abstract

The primary objective of this article is to elucidate the significance of *Neubeglänztter Zuchtspiegel der Adelichen Jugend*, which was published in Munich in 1659, authored by Adam Sietzenheimb, a dignitary of the Carniola provincial estates and a educational theorist. Commencing with an introductory exposition on contemporary pedagogical paradigms, the subsequent sections present the structure and content of the treatise. The latter segment of this exposition is dedicated to a examination of Sietzenheimb's scholarly methodology, accentuating the sources underpinning his discourse and the rhetorical and argumentative stratagems deployed to engender reader persuasion and to substantiate his intellectual propositions. In the conclusion, there follows a summary and analysis of the main features of early modern education.

Ključne besede: zgodnji novi vek, plemstvo, vzgojni priročniki, zgodovina pedagogike, Adam Sietzenheimb, vzgoja

Keywords: early modern history, nobility, educational manuals, history of education, Adam Sietzenheimb

* Filip Draženović, področni svetovalec, Nacionalna agencija Republike Slovenije za kakovost v visokem šolstvu, e-pošta: filip.drazenovic@gmail.com

Uvod

Vzgoja na tak ali drugačen način preveva vse kulture, saj se z njo sreča vsakdo. Ker se pri proučevanju starejših obdobij teže opremo na vzgojno prakso, se moramo pogosteje zateči k napotkom iz priročnikov o vzgoji, ki omogočajo vpogled v ideale, pričakovanja in predstave, ki si jih družba zastavlja. Pravila sama ne morejo razkriti vsega, saj obstaja napetost med teoretskimi ideali in praktičnim udejstvovanjem, a omogočajo vpogled v vzgojne norme, ki so bile največkrat posredovane ravno prek vzgojnih priročnikov in druge didaktične literature.¹ Da bi kar najbolje razumeli norme in ideale novoveške družbe, bo članek predstavil vzgojni priročnik, ki ga je napisal in v samozaložbi leta 1659 v Münchnu izdal uradnik kranjskih deželnih stanov Adam Sebastjan (oziroma Boštjan) Sietzenheimb *Speculum generosae juventutis oder Newbeglantzter Zucht-Spiegel der Adelichen Jugendt* (*Na novo zloženo vzgojno zrcalo plemiške mladine; v nadaljevanju krajšano z Zucht-Spiegel*).² Sietzenheimb je bil računski uradnik kranjskih deželnih stanov in pedagoški pisec. Kraj njegovega rojstva in smrti ni znan, v Ljubljano pa se je priselil pred letom 1650, saj se je tu 16. januarja 1650 poročil z Marijo Katari-no Mazol in isti mesec dosegel zvišanje prejemkov.³

Predmoderna je vzgojo razumela kot način oblikovanja značaja in poučevanja kreposti, kar najbolje povzame izrek iz Apolonovega templja v Delfih: Spoznaj samega sebe.⁴ Novoveško vzgojo moramo razumeti širše kot izobraževanje ali pe-

- 1 O vzgojnih in pedagoških delih v zgodnjem novem veku glej: *Handbuch zur Kinder- und Jugendliteratur. Von 1570 bis 1750*, ur. Theodor Brüggemann, Stuttgart: J. B. Metzler, 1991.
- 2 Celoten naslov se glasi *Newbeglantzter Zucht-Spiegel der Adelichen Jugendt: Klärlich entwerffend: Wie die Edle Jugendt von ihren Wiegen-Jahren/ biß zur anruckender reiffen Mannbarkeit/ mit schönen Tugenden Seelen-Ersprießlich gezieret: Auch in holdseligen Sitten/ und höflichen Gebärden/ Leibs behäglich/ gepflantz werden solte. Auß unterschiednen Geist: und Weltlichen Lehrreichen Verfassern/ unnd theils eygnen möglichsten Nachsinnen ... trewlich zusammen gezogen/ und eyferigist gesamlet/ Durch Adamen Sebastian von Sietzenheimb/ In eygner Verlegung*. Pri delu je bil uporabljen izvod, dostopen v NUK (dostopen na svetovnem spletu). V nadaljevanju dela Sietzenheimb ne uporabi več poimenovanja *Speculum Generosae Iuventutis*, na strani 58 pa ga označi za *Jugends Spiegel*. Delo ni bilo nikoli ponatisnjeno. O ohranjenih izvodih gl. Maja Žvanut, *Vzgojni ideali v 17. stoletju*, *Šolska kronika: zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje: glasilo Slovenskega šolskega muzeja*, 35, 2002, št. 1, str. 9. Članek je dostopen tudi v: Maja Žvanut, *Plemiške zgodbe: kranjsko plemstvo v šestnajstem in sedemnajstem stoletju*, Ljubljana: Viharnik, 2009, str. 58–65.
- 3 Maks Miklavčič, Sietzenheimb, Adam Boštjan, *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi567509/#slovenski-biografski-leksikon> (13. maj 2023). Izvirna objava v: *Slovenski biografski leksikon: 10. zv. Schmidl – Steklasa*. Ur. Alfonz Gspan et al. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1967. Njegov priimek lahko zasledimo v več oblikah: Sizenheim, Sitzenheim, Siezenheimb, Sietzenheimb ... Za obliko Sietzenheimb sem se odločil, ker je najbolj pogosta v znanstveni literaturi.
- 4 Z njim je tesno povezan izrek Spoznaj družbo, drugega in Boga. S poznavanjem samega sebe lahko človek sledi srednji poti, poti zmernosti, kajti le s poznavanjem svojih strasti, nagnjenj, svojih pomanjkljivosti in slabosti ter svojih dobrih lastnosti se lahko obvlada. O tem pregledno: *Self-Knowledge: A History*, ur. Ursula Renz, Oxford University Press: Oxford, 2017.

dagogiko. Njen pomen je zajet v antičnem pojmu *paideia*, ki označuje (samo) spoznanje človeka in sveta. Namen humanistične vzgoje je bil vzgojiti celostnega človeka, pri čemer je bila vzgoja razumljena kot moralno oblikovanje posameznika, ne pa pridobivanje znanja, s čimer je postala temelj srečnega življenja.⁵ Kot je navedla Maja Žvanut, »je bila nekdanja za izoblikovanje mladega človeka najpomembnejša vzgoja, izobrazba pa je bila le njen bolj ali manj pomemben sestavni del«.⁶ Pri tem so se avtorji opirali na etiko vrlin, ki je predmoderni zagotavljala stalen okvir za razpravo o značaju in družbenih odnosih, vsi diskurzi pa so jezik kreposti sprejeli kot osnovo. Kreposti so se delile na kardinalne, med katere sodijo razumnost, pravičnost, srčnost in zmernost, ter božje kreposti, med katere sodijo vera, upanje in ljubezen. Drugo oporo je ponujala antična filozofija, na katero se je oprl eden najpomembnejših mislecev Erazem Rotterdamski, ki je z delom *De civitate morum puerilium* napisal enega najvplivnejših humanističnih pedagoških spisov,⁷ kar so prevzeli številni avtorji, tudi Sietzenheimb.

Novi vek vzgoje ni dojemal kot univerzalne, ampak je morala ustrezati določenemu stanu, tako da se je plemič že na prvi pogled razlikoval od pripadnikov drugih stanov.⁸ Pogojena je bila tudi s prirojeno zmožnostjo človeka, na katero je bilo mogoče deloma vplivati. Juan Huarte de San Juan v delu *Examen de ingenios para las ciencias* (1575) na podlagi Hipokratove in Galenove medicinske teorije dokazuje posameznikovo sposobnost za določeno umetnost ali znanost, ki temelji na konstituciji telesa, duše in humorjev.⁹ Humoralna medicina, na katero se opira tudi Sietzenheimb, je izvirala iz antične medicine in je temeljila na konceptu, da je posameznikovo zdravje odvisno od pravilnega razmerja štirih telesnih sokov: krvi, sluzi (flegme), rumenega žolča in črnega žolča.¹⁰

Vzgojna oziroma vedenjska literatura (ang. *conduct literature*), ki je bila v zgodnjem novem veku izjemno priljubljena, je bralca poizkušala poučiti o družbenih normah in idealih.¹¹ Pri vzgojnih delih ne gre izključno za bonton oziroma prikaz primerne vedenja v družbi, ampak za razmislek o oblikovanju življenja v skladu z moralno vzgojo in osmišljanje lastnega položaja in pomena v družbi.¹² Brati jih moramo kot zrcala kreposti, kar kažejo s tonom, v katerem so napisa-

5 O humanistični vzgoji Matej Prevc, Erazem Rotterdamski in humanistična vzgoja otrok, *Šolska kronika: glasilo Slovenskega šolskega muzeja*, 26, 2017, št. 3, str. 358–373.

6 Žvanut 2002, str. 13.

7 Prevc 2017, str. 360.

8 Maja Žvanut, *Od viteza do gospoda*. Ljubljana: Viharnik: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1994, str. 49.

9 O njem Andreas Hellerstedt, From Ingenium to Virtus: The Cultivation of Talent in Seventeenth Century Dissertations from Uppsala University, *Nordic Journal of Educational History* 6, 2019, št. 1, str. 74–6.

10 Peter Borisov, *Zgodovina medicine: poskus sinteze medicinske misli*, Maribor: Pivec, 2009.

11 Za pregled angleških primerov: Anna Bryson, *From Courtesy to Civility: Changing Codes of Conduct in Early Modern England*, Oxford: Clarendon Press, 1998.

12 Podoben pristop vidimo tudi v priročnikih za ohranjanje zdravja, ki so soroden žanr vzgojni literaturi.

na, ki je pogosto opominjajoč in poučujoč, in nasveti bralcem, kako naj se (ne) obnašajo. Te knjige spadajo v širšo kategorijo literature o vedenju, ki, kot ugotavlja Dietmar Till, zajema »zelo različne zvrsti besedil, katerih skupna funkcija je urejanje posameznikovega vedenja v skladu z normami«. ¹³ Vsako delo je lahko prenašalo poučne vsebine in predstavljalo skladišče vedenjskih nasvetov, saj sodobniki vzgojne literature niso brali ločeno od drugih literarnih zvrsti, kot so na primer poezija, zgodovina ali verska besedila, pri čemer je šlo za dopolnjevanje prebranega, saj vsa kljub razlikam v slogu in obliki obravnavajo ista vprašanja.

Kot smo omenili, je imel vsak stan specifično vzgojo, zato je bilo treba predstaviti tudi stan, ki mu je delo namenjeno. Kot je zapisala Maja Žvanut, ena najbolj pronicljivih raziskovalk novoveškega plemstva na Kranjskem, je bilo plemstvo v 17. stoletju v zatonu. ¹⁴ To lahko prepoznamo tudi pri Sietzenheimbu, ki ga preveva občutek, da živimo v obdobju, ki je lepo vedenje in kreposti zane-marilo (182). ¹⁵ Ker rojstvo ne naredi plemiča, ampak se mora naučiti pravil svojega stanu in se vanj vzgojiti, lahko zanimanje za *Zucht-Spiegel* pripišemo tudi dejstvu, da je bilo na Kranjskem v 17. stoletju prisotno tako imenovano novo plemstvo oziroma komaj pred kratkim poplemeniteni meščani, ki jim je po prepričanju starega plemstva primanjkovalo resničnih kreposti. Po odselitvi in izgonu protestantskega plemstva je bil marsikomu podeljen plemiški naziv zaradi zaslug za deželo ali premoženja, ki ga je posodil vladarju. Zaradi socialnega kapitala, ki ga je poplemenitenje prinašalo, je bilo to cilj marsikaterega meščana, plemstvo pa se je še vedno delilo na plemstvo meča (vojaki) in plemstvo obleke (uradniki, podjetniki). ¹⁶ Čeprav je šolanje plemstva večinoma potekalo v jezuitskem kolegiju, kjer je izobraževanje potekalo v okviru trivija in kvadrivija, velik pomen pa so dajali elokvenci, ¹⁷ so plemiči potrebovali specifično vzgojo v »stan«, o čemer pričajo številna dela. ¹⁸ Skladnost fizičnih in duhovnih odlik, ki bi plemiča ločevali od uveljavljajočega se meščanstva, je poizkušal zgotoviti tudi *Collegium Carolinum nobilium*, ki je v začetku 18. st. deloval v Ljubljani, pred njegovo ustanovitvijo pa so kranjski plemiči potovali v sorodne izobraževalne ustanove v tujini na tako imenovanih kavalirskih potovanjih. ¹⁹

13 Dietmar Till, Conduct Literature, *Encyclopedia of Early Modern History Online*, ur. Graeme Dunphy in Andrew Gow, Leiden: Brill 2015 <dx.doi.org/10.1163/2352-0272_emho_COM_016875> (dostop 26. septembra 2023).

14 Žvanut 1994; Žvanut 2009; tudi Marko Štuhec, *Rdeča postelja, ščurki in solze vdove Prešeren*, Ljubljana: ŠKUC: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1995.

15 Navedke iz dela bom navajal v besedilu v oklepajih.

16 O poplemenitju trgovcev Peter Štih, Vasko Simoniti, *Na stičišču svetov: slovenska zgodovina od prazgodovinskih kultur do konca 18. stoletja*, Ljubljana: Modrijan, 2010, str. 277.

17 Vlado Schmidt, *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem*, zv. 1, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1988, str. 120.

18 Eno izmed temeljnih renesančnih del, ki je opisovalo pravega plemiča, je bil Dvorjan (*Il Cortegiano*) Baldassarja Castiglioneja, ki je izšlo leta 1528 in ostalo priljubljeno čtivo tudi v 17. stoletju. Štih, Simoniti 2010, str. 284.

19 Prav tam.

Predstavitev dela

Zucht-Spiegel spremlja plemiškega mladeniča od spočetja skozi otroštvo do zgodnjih dvajsetih, s knjigo pa naj bi se mladeniči »prijetno poveselili, spodobno ogledovali in se mogli po mili volji lišpati in učiti« (nepaginirani predgovor). Delo je razdeljeno na tri dele, ki so namenjeni različnim skupinam bralcev. Prvi del, ki je posvečen vzgoji otroka do sedmega leta, ko je še v domačem okolju, nameni staršem (še posebej bodočim)²⁰ ter vzgojiteljem, ki naj si ga preberejo ob vzgoji najmlajših. Do sedmega leta je za vzgojo odgovorna mati, ki nato prevzame vzgojo hčera, za sinove pa so odgovorni očetje. Naslednja dela lahko v branje vzame tudi mladina in v obeh prepozna vzorce vedenja, ki jih mora ponotranjiti, kar velja še posebej za drugi del, namenjen krepostim in vedenju, med katerimi so znanje tujih jezikov, uglašenost, vljudno vedenje in govorjenje, s čimer Sietzenheimb opredeli pomen notranje plemenitosti. V tretjem delu se posveti plemiškim potovanjem, kjer kot enega svojih možnih bralcev prepozna dvornega vzgojitelja (*Hoffmeister*).

Med raziskovalci sta se s *Zucht-Spiegel* največ ukvarjala Marko Štuhec in Maja Žvanut, ki je svoj razmislek predstavila v *Šolski kroniki* in ponudila predstavitev dela in njegovo vpetost v intelektualne tokove predmoderne, medtem ko je Štuhec izpostavil napotke za vedenje, kot so na primer tisti za vedenje ob mizi, ter jih povezal s praksami in materialno kulturo plemstva.²¹ Kot tretji se je z Sietzenheimbom ukvarjal Dušan Kos, ki ugotavlja, da priporoča plemiški mladini podobne kreposti kot sočasna teološka dela: ljubiti Boga in se ga bati, izogibati se grehom, ljubiti in spoštovati starše, izogibati se slabi družbi in njenim razvadam, gojiti zmernost v jedi in pijači ter stanu primerne navade, kot so vzdrževanje telesne higiene in samospoznavanje značaja, študij itd.²² O odmevu Sietzenheimbovega dela med sodobniki priča dejstvo, da je Valvasor delo komentiral v dodatku k VI. knjigi *Slave vojvodine Kranjske*.²³

Kot je bilo v navadi v zgodnjem novem veku, prinaša obsežen naslov povzetek vsebine. Kaj nam sporoča? Kaj je bilo v delu res novega? Lakonično lahko odgovorimo: vse in nič. Kot zapiše Marko Štuhec, gre pri delu za »prav malo izvirno, a dovolj spretno in logično sestavljeno kompilacijo različnih grških, rimskih, srednjeveških in renesančnih piscev«. ²⁴ Z njegovim mnenjem se moramo strinjati. Namen novoveških avtorjev ni bil ponuditi nekaj povsem novega, četudi so se, kot na primer Sietzenheimb, v naslovu sklicevali na novost, ampak ponoven

20 Neposredno jih na primer nagovori v 3. poglavju prvega dela (28–9).

21 Marko Štuhec, *Kranjska suita za zrcalo, vilico, nož, žlico, kavno ročko, čajnik in njuhalni robec, Zgodovina za vse*, 1, 1994, št. 1, str. 1–9; Štuhec, 1995, str. 140.

22 Dušan Kos, *Zgodovina morale, 1: Ljubezen in zakonska zveza na Slovenskem med srednjim vekom in meščansko dobo*, Ljubljana: Založba ZRC 2015, str. 315, op. 62.

23 Branko Reisp, *Mladostna potovanja Janeza Vajkarda Valvasorja, Kronika*, 29, 1980, št. 2, str. 99.

24 Štuhec 1994, str. 1.

premislek o obstoječem znanju, kar prinaša spremenjeno in s tem novo razumevanje. Kot je zapisal Dušan Kos, je Sietzenheimb z naslovom pokazal držo, ki je namigovala na prenovo morale in vzgoje na podlagi starih moralno-pedagoških paradigem.²⁵ Čemu bi iskali novosti, če so stari ponudili toliko koristnih nasvetov, naša naloga pa je, da jim sledimo in jih upoštevamo. Gre za preplet tradicije posnemanja (*mimesis*) in izumljanja (*inventio*), ki ju moramo misliti skupaj, saj vplivata na razporeditev znanja. Zaradi tega je zrcalo *na novo zloščil*, saj je znanje starih po določenem času postalo motno. *Mimesis* ni bila le pomembna metoda pisanja del, ampak tudi način poučevanja, saj je naloga učenca posnemanje dobrih zgledov, kot bomo videli v nadaljevanju. Kot opozori Maja Žvanut, ima metafora zrcala dva pomena, saj ni le zgled, ampak ponuja tudi odsev sveta.²⁶ Zrcalo je metaforični pomen dobilo v antiki, utrdilo pa v *Svetem pismu*. Srednjeveška in novoveška družba sta to metaforo dodobra izkoristili in na njej gradili, zrcalo pa je bilo uporabljeno v naslovih del, katerih cilj je bilo bralcem ponuditi ogledalo samospoznavanja za duhovno in moralno izboljšanje, kot vidimo v zrcalnih kreposti.²⁷

O odločitvi za pisanje dela Sietzenheimb zapiše: »Zakaj se torej kot ponižna in neizkušena oseba drzno vmešavam v to veliko umetnost, ki jo lahko predpiše celo najvišji monarh na svetu? Vse, kar je tu, v tem malem traktatu, je najmanj del moje lastne misli: ampak prej vseh modrecev, da, samega Svetega pisma, temeljiti naukov in mnenj, ki sem jim posodil svojo roko in dobro urezano pero ... Nič drugega mi ne gre pripisati kot to, da želim služiti bližnjemu po zapovedi Boga s pomočjo lastnih duhovnih naukov,« (14) s čimer se predstavi kot posrednik. V drugem predgovoru k delu izpostavi, da ni ne šolnik (*Schulmeister*) ne dvorni vzgojitelj (*Hofmeister*), kar kaže, da je iskal prostor, v katerem bi lahko spregovoril, saj ni sodil v nobeno izmed dveh temeljnih vzgojnih kategorij.

Zucht-Spiegel vsebuje tri bakroreze ter podobo na naslovni strani knjige (frontispic), kar kaže, da je bilo kljub natisu v manjšem formatu oktave, ki je bralcu omogočal, da je delo vzel s seboj na pot, razkošno, kar je podražilo tisk in dvignilo ceno. Avtor bakrorezov je Wolfgang Kilian. Natis bakrorezov si je Sietzenheimb lahko privoščil zaradi najverjetnejše finančne spodbude, ki jo je prejel od notranjeavstrijskih stanov, ki jim je delo posvetil. Njegova domovinska zavest se kaže na gravuri, ki sledi frontispicu, kjer vidimo vsa tri glavna deželna mesta notranjeavstrijskih dežel (Gradec, Celovec, Ljubljano), nad njimi pa so putti, ki nosijo deželne grbe, vse pa spremlja napis VIVANT FOELICITER (Živijo srečno). Kako srečno bodo živela, ko bodo mladi prebrali Sietzenheimbovo delo!

²⁵ Kos 2015, str. 272.

²⁶ Žvanut 2002, str. 9.

²⁷ O metafori zrcala *The Mirror in Medieval and Early Modern Culture Specular Reflections*, ur. Nancy M. Frelick, Brepols: Turnhout, 2016.

Frontispic Neubeglänzter Zuchtspiegel der Adelichen Jugend, 1659.

Bralca najprej nagovori frontispic, kjer vidimo mladega plemiča, ki se gleda v zrcalu, ki ga drži angela, pod njima pa je zapis *Morum Civilitate et Virtute* (Vljudnost in krepost), s čimer izrazi temelje vzgoje. Tudi vsak del je dopolnjen z lastno gravuro. Prvi del uvaja podoba doječe matere na desnem delu podobe, medtem ko na levem delu vidimo očeta, ki moli skupaj z otroki. Podobo dopolnjujejo verzi iz Psalma 127,3-4 (oziroma 128. po novem štetju): »Glej, Gospodova dediščina so sinovi, nagrada je sad telesa. Kakor puščice v junakovi roki, takšni so sinovi iz mladosti. Blagor možu, ki je napolnil svoj tul z njimi!« Med prvim in drugim delom je podoba, ki odpre vmesno podpoglavje, naslovljeno *Frauenzimmer*. V prvem planu prikazuje mater in hčer, ki stojita v vrtu, s čimer neposredno napove metaforo vrta, na kateri temelji poglavje, medtem ko v ozadju vidimo angela, ki zaliva vrt. Tretji del odpira podoba plemiča v tujini (najverjetneje Italiji), kjer si ogleduje znamenitosti. Na začetku knjige sta dva predgovora: prvi je namenjen stanovom, drugi pa bralcem. V prvem zapiše, da je delo nastalo, ko je zaradi bolezni moral v postelji preživeti nekaj časa, ki si ga je krajšal z branjem del drugih avtorjev, in iz njihovih misli »sestavil ljubi mladini to ogledalo« (nepaginiran predgovor). Prvi predgovor se bolj kot z vzgojo ukvarja z domoljubno zavestjo, kjer izpostavi, da je svoje »malo delo« pripravil za skupno dobro in da je vzgoja »najprimernejše sredstvo za doseg vzvišenih misli in izostritev opazovanja, za spoznanje božje vseomogočnosti in za službo domovini, za nasvet in pomoč bližnjemu, za premagovanje življenjskih težav ter za to, da mladost napolnimo z veseljem in starost s častjo« (nepaginiran predgovor). Plemič lahko naredi le to, da je izobražen stanu primerno, kar mu omogoča opravljanje dolžnosti.²⁸ Poudarjanje domoljubne zavesti je bil zagotovo način, s katerim je Sietzenheimb želel izpostaviti pomen dela za širšo skupnost kot tudi iskanje naklonjenosti stanov in morda celo vladarja.

V drugem predgovoru na kratko predstavi delo ter se na koncu odzove na možne negativne komentarje, saj se bodo, kot pravi, vedno našli posamezniki, ki bodo negativno nastrojeni, a kot pravi misel iz *Pregovorov*: »Kakor vrabec, ki leta, kakor lastovka, ki se spreletava, tako kletev brez razloga nikdar ne dospe.«²⁹ Predgovoru sledijo verzi, ki so naslovljeni *An den abgünstigen Momum* in so sestavljeni iz antičnih idealov in primerov. Delo na koncu prinaša kazalo poglavij, ni pa registra pojmov, ki bi bralcu pomagal najti določene pojme, saj bralci takih del po navadi niso brali od prve do zadnje strani, ampak so v besedilu iskali napotke, ki so jih potrebovali, Sietzenheimb pa se v različnih delih pogosto vrača k istim temam. Ker je besedilo členjeno na številna poglavja in so naslovi poglavij razmeroma dolgi in informativni, je bralec lahko hitro našel, kar je iskal.

²⁸ Za temeljnega avtorja razmisleka o dolžnostih v novem veku je veljal rimski avtor Cicero. Marcus Tullius Cicero, *O dolžnostih*, Ljubljana: Študentska založba, 2011.

²⁹ *Prg* 26,2.

Bakrorez Wolfganga Kiliana prikazuje putte, ki držijo grbe treh notranjeavstrijskih dežel, pod njimi pa se nahajajo upodobitve glavnih mest.

Prvi del

Besedilo se začne z navajanjem mnenj filozofov, kje je resnična sreča človeka, ki je poglavitni cilj življenja. Sietzenheimb ne išče nestalne sreče, ampak tisto resnično, ki jo podarja Bog in na katero se človek lahko opre. Življenje je nestalno, nenehno podvrženo spremembam: »Enkrat opravljeno potovanje po morju drugič ne daje varnosti (...). Življenje je minljivo in vprašanje je, ali se sploh splača potruditi,« saj bosta vse prekrila prah in pozaba (7). A kljub temu ni vse tako črno, saj kot pravi Pitagora, ni večje tolažbe, kot je spomin, ki živi v otrocih, ki sledijo staršem (7–8), saj predniki živijo v nas. Če se prvo poglavje zaključi z ugotovitvijo, da so otroci božji sad, in upanjem avtorja, da bo »trivejno drevo očetnjave« (»dreybezweygten Vatterlands=Baum«) rastlo in cvetelo v miru (11), se v drugem poglavju vrne k vprašanju, kako z vzgojo doseči srečo otroka. Četudi se zdi to preprosta naloga, opozarja, da gre za eno najvišjih znanosti, ki jo bo predstavil s »preizkušeni primeri«, pri čemer se opre na Dioklecijanovo misel, da na svetu ni nič težjega kot dobro vladati, čemur je vzgoja podobna, saj tako otrok kot država potrebujeta nenehno skrb (12). Pri vzgoji moramo nenehno paziti, da uzda ni premočno zategnjena, a tudi ne ohlapna (14).³⁰ Ljubezen staršev ne sme biti izgovor za popustljivo vzgojo, hkrati pa se moramo vprašati, kako koristno uporabiti vzgojna sredstva. Človek se rodi kot žival, obdarjena z razumom, ki spi (15/6), zato bo vzgoja otroku koristila, da si tako zagotovi varnost v starosti. Za dobro vzgojo morajo starši poskrbeti s pomočjo dobrega vzgojitelja, o izbiri katerega piše v drugi knjigi. Kakšno srečo je imel Filip, da se mu je sin rodil ravno, ko je živel Aristotel!³¹ Kaj vladarju koristijo številna posestva in bogastvo, če ne vidi svojih otrok, obdarjenih z gosposkimi vrlinami, s čimer si zagotovi, da bo njegovo ime živelo tudi po smrti (20/21). Izkušnja uči, da se to le redko zgodi, pri čemer so antični vladarji lahko vzor, saj so se skrbno posvečali vzgoji.³²

V tretjem poglavju Sietzenheimb predstavi nekatere ustaljene razdelitve človekovega življenja, kot je bila npr. Hipokratova, ki je življenje razdelila na sedem delov (23).³³ Sam življenje razdeli na štiri obdobja, ki so enaka štirim letnim časom. Ljubka pomlad³⁴ vzbrsti in napoveduje poletje, ko se začenjajo kazati prvi sadeži, čemur sledi jesen, ko človek pobere sadove življenja. In zima, zima, ki

30 Podobna je bila primerjava z lokom, ki, če ga napenjamo preveč, hitro počí. Podobno je z vzgojo, ki je kompromis med strogostjo in popustljivostjo. Ideal zmernosti je prispeval Aristotel, predvsem z *Nikomahovo etiko*. Aristotel, *Nikomahova etika*, Ljubljana: Slovenska matica, 1964.

31 Primer na str. 22 Sietzenheimb povzema po Guevari.

32 O pomenu vzgoje vladarjev govori tudi v nadaljevanju na straneh 166–167.

33 Pri tem izpostavi pomen številke sedem, saj imamo sedem planetov, ki vse urejajo, kot tudi sedem dni v tednu. Drugi so zagovarjali, da je obdobje pet, medtem ko se je Izidor Seviljski odločil za šest obdobje. Humanizem je človeško življenje delil na sedemletja. Najzgodnejša leta so bila razdeljena na tri obdobja: *infantia* (od rojstva do približno 7 let), *pueritia* (približno 7–14) in *adolescencia* (približno 14–25). Vsako obdobje odraščanja ima svoje značilnosti in zahteva različne oblike vzgoje.

34 Gre za stari rimski koledar, kjer se je leto začelo s pomladjo.

napove konec leta in v kateri je potrebno shajati s tem, kar smo nabrali prej (26–7). Sietzenheimb se nameni govoriti le o prvih dveh obdobjih, »a cenjeni starši naj uporabijo to ogledalo tudi zase, da preženejo pregrehe in razvade, in vcepijo najboljše vrline« (28–9), s čimer dokazuje, da se vzgoja nikoli ne zaključi.

Četrto poglavje govori o Bogu, ki mora pomagati pri vzgoji. A že naslednje poglavje se bolj kot z Bogom ukvarja s sfero sublunarnega sveta in vprašanjem, kolikšen pomen naj se pripiše in ali naj se sploh nebesnim telesom. Zaupati moramo Božji volji in moči, saj kot zapiše Sietzenheimb, kdor prevelik pomen pripisuje astrologiji, kaže prevzetnost nad Božjo vseмогоčnostjo, kar bo kaznovano. Pa vendar je opazovanje neba umetnost, ki, če jo uporabljamo pravilno in z ustrezno mero, pokaže, da je vse podvrženo Božji volji. Tu vidimo dvojnost večine novoveških avtorjev, da je možno povezati Boga in astrologijo, ne da bi se izključevala. V nadaljevanju se posveti štirim tekočinam (kri, črni žolč, rumeni žolč, flegma), ki vplivajo na naravo človeka in njegova čustvena stanja, in z njimi povezanimi različnimi tipi osebnosti (sangvinik, kolerik, flegmatik, melanholik) (36). Svoj razmislek nadaljuje s predstavitvijo vpliva horoskopa, saj znaki določajo lastnosti (38–42), na razvoj otroka pa vplivajo tudi planeti: rojeni v znaku Saturna so melanholični in hladni, med njimi pa so najpogostejši zidarji in mizarji.³⁵ Otroci Jupitra so flegmatiki, tisti Marsa koleriki, ki so največkrat vojaki ali zdravniki, medtem ko so otroci sonca vladarji. Merkur spodbudi razvoj dobrega razuma, medtem ko so otroci lune nestanovitni, večinoma pa se ukvarjajo s poklici, ki so povezani z vodo (42–44).

Najsrečnejši učitelj pravi, kot poimenuje Aristotela, je v 7. knjigi *Politike* načrtal tri temelje vzgoje: *Natura*, *Consuetudine*, *Doctrina* oziroma narava, dobra navada in dober nauk oz. pouk (44), kar je opisal tudi Plutarh.³⁶ Če na naravo posameznika vpliva Bog, sta preostali področji prepuščeni vzgoji. Ta naloga bi se zdela Sietzenheimbu izjemno težka, če ne bi imeli mnenj in primerov učenih ljudi (45). Možnost vzgoje ima le človek, a brez Boga, ki je predpogoj spoznanja, kot pravi Salomon v 8. poglavju knjige *Modrosti*, ne gre (46). Pa ima vsakdo res enake možnosti? Kot smo videli v uvodu na Huartovem primeru in kot ponavlja Sietzenheimb, ima vsaka duša lasten *Complexio* oziroma mešanico značaja, pri čemer starši ustvarjajo in dajejo dušam dobra ali slaba orodja (50–1). Starša sta pri zgodnji vzgoji zelo pomembna, zato morata pred rojstvom živeti v složnem zakonskem življenju in spoštovati zakonske dolžnosti (52). Tu navede šest nasvetov, ki jih je z veliko skrbnostjo zbral iz pridig jezuita Chirstopherja Otta: prava starost zakoncev pred poroko, saj z njo ni treba hiteti (56); upoštevanje zakonskih

35 O melanholiji v zgodnjem novem veku: Raymond Klibansky, Erwin Panofsky, Fritz Saxl, *Saturn in melanholija: študije o zgodovini filozofije narave, medicine, religije in umetnosti*, Ljubljana: Študentska založba, 2013.

36 Sklicuje se na *De liberis educandis*. Slovenski prevod Plutarchus, O vzgoji otrok, *Keria: studia Latina et Graeca*, 8, št. 1, 2006, str. 149–164, prevedel Dragica Fabjan Andritsakos. »(Z)a popolno pravično ravnanje je treba združiti troje: naravo, razum in navado. Z razumom imam v mislih učenje, z navado pa vajo.« Prav tam, str. 151.

obveznosti po poroki; zmernost staršev v dejanjih in mislih; ustrezno dojenje in hranjenje otrok; ljubezen staršev do otrok in obratno ter čista molitev k Bogu.³⁷ Predvsem pa, nagovori Sietzenheimb starše, morajo ohraniti zmernost, saj prekoračitev mere ustvari bolehe in slabotne otroke (59). Bralcu, ki ne zaupa v posvetne zgodbe, ponudi navedke iz 3. Mojzesove knjige³⁸ ter doda: »O, kako lepe in blažene otroke rodijo zmerni in čisti zakonski pari, s čimer dobijo nesmrten spomin, ko odrastejo, ne samo pri Bogu, ampak tudi pri ljudeh« (60).

To ga spodbudi, da v tretji točki spregovori o zmernosti staršev pri hrani in pijači. Iz nezmerne krvi se ne more roditi nič dobrega (62–3), tako kot iz slabe moke ne moremo speči dobrega kruha. Pri tem ima pomembno vlogo plemstvo, saj zmernost višjih slojev povzroči zmernost drugih slojev – kakor se obnaša oblast, tako se bo obnašalo tudi ljudstvo (63). V četrti točki se dotakne dojenja, s katerim otrok pridobi potrebna živila, saj so prsi izvir kreposti in pregreh. Mati oz. dojilja morata biti pri hrani in pijači zmerni, blage narave in brez jeze (64–5), primere pa črpa iz Guevarovega dela. Kjer pregreha in nezmernost življenja prevladata, bo otrok s svojimi usti posesal strupe, kot se je zgodilo rimskemu cesarju Kaliguli (65–6). Ne le, da je otrok lahko pod vplivom slabe prehrane matere/dojilje, tudi njegova nadaljnja prehrana mora biti urejena. Otroci so pogosto na prostem, potem pa kot obrok dobivajo kruh, sadje ali sladkor, kar ne more nadomestiti energije, ki so jo izgubili. Kot drugo navaja, da je količina jedi, ki jo dobijo, včasih prevelika in so polni kot rejeni kopuni.³⁹ Tretja napaka so preveliki grižljaji, ki jih naredijo, četrta pa, da marsikdo prezgodaj poizkusi »težko vino«. S tem Sietzenheimb ni želel opozarjati na problem alkoholizma, ampak na to, da težko vino, ki je bilo razumljeno kot vroče, ni primerno za organizem, ki je po svoji naravi vroč, kot je veljalo za otroke, saj bi se lahko tak organizem posledično pregrel.

Vse pregrehe vplivajo na otrokov razvoj in spreminjajo njegove lastnosti. Da bi se otroci in starši ustrezno razvijali, je potrebna pravilna telesna vadba (69). Za nasvetom stoji misel, da se stoječa voda rada pokvari, zato mora telo nenehno delovati, telesni sokovi pa krožiti. Gibanje oziroma telovadba prebuja naravno toploto telesa, odpravlja nečistočo, krepi spomin, pospešuje izločanje učinkoviteje kot zdravila in preganja brezdelje, dednega sovražnika zdravja, kot ga poimenuje Sietzenheimb (69).⁴⁰ Zato vladarji in veliki gospodje za ohranitev fizičnega zdravja iščejo primerno gibanje, kot je na primer lov (70). Tudi noseč-

37 Christoph Ott, *Hohe Schuel Der lieben Elteren/ Darinnen Die Christliche KinderZucht/ Als der Grösten Künsten eine/ gelehret wird: Wie dieselbe von der Wiegen an/ biß in das Grab der Kinder/ mit ihnen soll gehalten werden/ Geprediget/ und jetzt zum andernmal in Truck geben/ Von P. Christoph Ott/ der Gesellschaft Jesu Priestern*, Ingolstadt, 1657. Knjiga je zbirka pridig o vzgoji. Ott tako v naslovu kot v predgovoru poudarja, kako velika umetnost je vzgoja otrok.

38 3 Mz 15,19–23.

39 Novoveška premisa je bila, da človek je zato, da živi, ne živi pa zato, da je.

40 O igrh z žogo je pisal Valvasor. Tudi kranjski deželni stanovi so leta 1542 zapisali, da je to zelo koristna telesna vaja. Žvanut, 1994, str. 156.

nice morajo zmerno delati, pri čemer kot avtoriteto navede Aristotela (71–2), ki je menil, da je treba ohranjati pretok krvi, saj vpliva na zdravje otrok. V zadnji, šesti točki se vrne k pobožnemu življenju, čemur sledi nagovor staršem, v katerem jih Sietzenheimb prosi, da uporabljajo teh šest točk primerno, saj bodo taki otroci brezhibno vzgojeni v nesmrtno čast domovini (74), hkrati pa bo to blagor tudi otrokom, ki se bodo lahko ponašali s takimi starši.

Četudi je že prej pisal o pomenu dojenja, se Sietzenheimb k tej temi vrne in v sedmem poglavju znova nagovori matere, kako pomembno je, da same dojijo. Ni živali, ki bi dojenje prepustila drugemu; Sietzenheimb se retorično vpraša, ali si lahko ženska, ki ni dojila, sploh reče mati (78–9).⁴¹ Matere, ki ne morejo dojit, morajo biti pri izbiri dojilje osredotočene na njeno zdravje in telo, ne toliko na lepoto (84). Dojilja mora biti krepostna, skromna in pobožna, predvsem pa zdrava, saj bo otrok z mlekom posrkal tudi del nje, kar bo nanj vplivalo (87), saj kakršno mleko pijemo, taki ljudje postanemo: pitje ovčjega mleka na primer bolj zmehča dlako kot kozje (78). Preden mati izbere dojiljo, mora spoznati otrokove lastnosti in humorje, saj je nevarno otroku dati mleko, ki ni primerno njegovega humorju. Če je otrok sangvinik, mora pri dojilji prevladovati enak humor, drugače bo mleko otroka pohabilo. Mleko je po Aristotelovi definiciji, na katero se Sietzenheimb opre, prevreta kri, zato je tako pomembno, kaj oseba, ki mleko daje, je in pije (89).

Deveto poglavje nameni opazovanju otroka. Starše primerja z zdravnikom, ki mora podrobno (s)poznati paciente, da jih lahko zdravi. Prepoznati morajo nagnjenja otroka, kar bo omogočilo polovico njegove vzgoje. V nadaljevanju navaja lastnosti, po katerih lahko prepoznamo ošabnost ali ponižnost, skopost ali darežljivost, jezo oziroma nežnost, veselje in žalost. Starši morajo znati brati znake, ki jim jih otrok sporoča, saj se ti v teh letih še ne znajo pretvarjati (*simulieren* (sic!)), zato so vedno iskreni (91), s poznavanjem teh znakov pa lahko vzgojo prilagodijo njegovim potrebam.⁴² Ta misel oriše Sietzenheimbov antropološki pogled: človek je v osnovi dober, spridi se šele kasneje. Ključno je, da otroci z vzgojo razvijejo dobre navade, ki jih označi za človekovo drugo naravo, kot pravi prastari pregovor: *Consuetudo est altera natura* (97). Še več, kot zapiše, navada ni le druga narava, ampak jo presega, kar kaže na to, da je človek naravo zmožen

41 Guevara posveti sedem od svojih štiridesetih poglavij ženski, ki doji, ne glede na to ali je mati po krvi ali po mleku. Svojo razpravo razdeli na štiri dele: zakaj naj matere dojijo svoje otroke, kakšne lastnosti mora imeti dojilja, kako dolgo naj doji otroka in kakšne škodljive učinke imata čarovništvo in vraževerje na dojenje. O tem Carolyn A. Nadeau, *Blood Mother/Milk Mother: Breastfeeding, the Family, and the State in Antonio De Guevara's "Relox De Príncipes (Dial of Princes)"*, *Hispanic Review*, 69, 2001, št. 2, str. 153–174. Tudi Plutarh v *O vzgoji otrok* opozarja, da je pomembno, da otroka doji in hrani njegova mama, saj to opravi z večjo ljubeznijo in skrbjo kot dojilja, ki delo opravi za denar. Plutarh, 2006, str. 151–2.

42 Pretvarjanje oz. simuliranje je bilo vprašanje, ki je zaposlovalo številne novoveške mislece. Med številno literaturo je treba izpostaviti Jon R. Snyder, *Dissimulation and the Culture of Secrecy in Early Modern Europe*, Berkeley: University of California Press, 2009.

preseči. Razumevanje, da je navada druga narava, se povezuje s pomenom, ki so ga imele navade v družbi predmoderne, saj so predstavljale enega temeljev razumevanja sveta in so bile dojete kot nespremenljive in nujne za življenje (prav tam).

Da bi olajšal učenje, navede pet temeljnih barv (102–110), s katerimi si bo kreposti lažje zapomniti. Kot prvo izpostavi nebeško modro, ki ponazarja pobožnost in bogaboječnost, kaže pa se tako navznoter kot navzven. Pobožnost je pri otrocih težko doseči, zato se morajo starši truditi, da bosta prvi otrokovi besedi Jezus in Marija, nenehno pa naj jim dajejo v branje verska besedila (104). Druga barva: krvavo rdeča (*Verecundia*), predstavlja skromnost in sram, s čimer ponazarja nedolžnost otroških duš, kar podkrepi s Senekovo mislijo, da je dobro, dokler ima otrok sram (105). Tretja barva je purpurna, barva dvora, ki predstavlja *höfflichen Sitten vnd Gebärden* (dvorne navade in obnašanje). Četrta je zlata, barva delavnosti, ki jo mora vsakdo imeti,⁴³ s tem pa Sietzenheimb ne razume hlapčevskega dela, ampak koristno učenje, ki ga otroci opravijo predvsem ob igri (108). Brezdelje in lenoba ne prineseta ničesar dobrega, ampak povzročita nezdravo telo in predstavljata začetek vseh slabosti. Peta je obstojna barva železa. Pametni in razumevajoči starši naj otroke že zgodaj navadijo, da prenesejo tudi kaj zoprnega in ne posvečajo preveč pozornosti npr. okusu hrane, ampak zaužitju, jo zaužijejo brez joka in hlipanja. Pretirana skrb povzroči škodo telesu, duši in zdravju, saj je otroka treba spodbujati, naj bo pogumen (109), česar ne more doseči brez vaje in posledično odrekovanja (110).⁴⁴ Otroci, ki so po naravi snežno beli, kar kaže njihovo nedolžnost, in dejstvo, da Sietzenheimb sledi predstavi *tabula rasa* v dojemljanju otrok (111), bodo lahko s temi petimi barvami ustvarili popolno sliko in naslikali kar najboljše kreposti. Ideal otroka kot nepopisan list izvira iz Aristotela, ki je otroško dušo primerjal s prazno voščeno tablico, pripravljeno za pisanje.⁴⁵

V nadaljevanju Sietzenheimb predstavi dva vzgojna prireja: kazni in nagrade, pri čemer ne pozabi na obdarovanje ob svetem Miklavžu (118). Primere kaznovanja navaja iz *Svetega pisma*, kjer se lahko starši poučijo, da ni vedno najboljša najstrožja, ampak zmerna kazen. Najsrečnejša je vzgoja, ko že pogled starša oziroma senca palice prisili otroka k poslušnosti (115).⁴⁶ Pomen nagrade ponazori z metaforo: če je v vzgoji ni, je, kot bi jedli solato, začinjeno zgolj s kisom brez blažilnega učinka olja (117–8). Vzgojni ideal je bil nenehno iskanje sredine, pri čemer je bilo treba blažiti nasprotja kot v primeru analogije solate in začimb. Kis sam je premočen, enako kot je premočna kazen. A solata bi bila pusta, če bi bilo v njej zgolj olje. In enako je z vzgojo.

43 To podkrepi z Jobovo mislijo, da je ptica narejena za let, človek pa za delo.

44 Sam navaja primer *Exercitiuma*, kot je prisoten na Majorki.

45 Aristotel, *O duši*, Ljubljana: Slovenska matica, 1993, 429b29–430a1.

46 Če navedemo mnenje grškega Likona: »Dve najostrejši palici za spodbudo otrok sta sram in pohvala.« Navedeno po: Prevc 2017, str. 369.

Drugi del

Prvo poglavje drugega dela posveti vzgoji deklet, kjer uporabi analogijo vrtnarjenja. Z dekleti je kot z vrtnicami treba ravnati izjemno previdno, umetnost vrtnarstva pa je označil kot »težavno umetnost« (*mühsamen Kunst*),⁴⁷ ki je blizu vzgoji.⁴⁸ Krepost je podobna sadiki, ki jo morajo starši obrezovati, okopavati in ustrezno zalivati. Če nenadzorovano raste, lahko podivja in se namesto v cvetočo vrtnico spremeni v bodeč osat in nezaželen plevel, ki ga »je treba redno odstranjevati«, kar morajo pri hčerah »populiti« matere (147). Če bodo pravilno uporabile nasvete in opravile svoje delo, bodo poskrbele, da njihove najbolj ljubljene hčerke na svojih lepih vrtovih ne bodo imele le dišečih vrtnic vsesplošno hvaljene časti, ampak tudi »najizvirnejše hijacinte nebeške pobožnosti in predanosti; snežno bele lilije angelske čistosti; prefinjene vijolice; rdeče poškropljene čudovite tulipane visoko obarvane lepote (...)« (157), kar nas spomni na prej predstavljeno povezovanje kreposti z barvami.

Dekletom grozijo številne nevarnosti: igre, plesi,⁴⁹ dopisovanje in sramotni pogovori (140). Devica naj bo zato slepa za oprezanje, nema za opravljanje, hroma za pohajkovanje in gluha za prisluškovanje (150), pri čemer se opre na mnenje španskega pisca Antonia de Guevare, da mora imeti čedna hči štiri lastnosti: »naj ima lep obraz, naj bo skromna v obnašanju, naj sovraži pošto in naj ne bo prijateljica oken« (141). Največjo nevarnost predstavlja brezdelje, ki ga imenuje vodnik sramu in poželenja (147), saj čast ženske ni v lenarjenju, ampak delu (152): ukvarjajo naj se s pletenjem, tkanjem, šivanjem, ustvarjanjem umetelnih preprog, pripravljajo naj slaščice ... (156/7). Dekleta je treba ločiti od slabe družbe, prosti čas pa izkoristiti za koristne igre, ki omogočajo učenje. Tu se opre na Hieronimov nasvet, da je treba poučevanje izvajati z uporabo »igre in užitka« (*lusu & oblectatione*), ne s kaznovanjem. Z igro je treba privzgojiti željo po učenju, ne pa jih siliti in jim prezgodaj vsiljevati poučevanja, saj to lahko povzroči izgubo veselje do učenja (178–9). Erazem svetuje, da je treba začeti vzgajati, ko se naučijo govoriti, a z majhnimi odmerki.⁵⁰ Eden izmed pedagoških idealov humanizma je bil horacijevski *utile dulci Omne tulit punctum, qui miscuit utile dulci*,⁵¹ saj je učenje moralo združiti koristno s prijetnim in biti bolj sprostitiv, zato so učenje

47 Piše tudi o »Art eines klugen Gartners« (153), tj. o umetnost preudarnega vrtnarjenja.

48 To primerjavo uporabi večkrat. Tako na primer otroke predstavi kot cvetove svetega zakona in opozori, da so bila tudi najmogočnejša drevesa na začetku le mala semena in tudi največji vladarji so bili nebogljeni dojenčki. Navaja tudi besede svetega Pavla, da so otroci plodovi, oče steblo, mati pa korenina.

49 Sietzenheimb jih označi za bakhovske oz. venerične, s čimer izpostavi pregreho, ki spremlja plese.

50 Prevc 2017, str. 367–8.

51 Prevod verza se glasi: "Pridobil je vse znake tisti, ki je koristno pomešal s sladkim" (Horac, *Ars poetica*, verz 343), z drugimi besedami: "Dovršen je tisti, ki zna združiti koristno s prijetnim." Sam verz se nadaljuje takole: *lectorem delectando pariterque monendo* (»... razveseljevati in hkrati poučevati bralca«), s čimer želi poeziji dodeliti didaktično, učno funkcijo.

Uvodni bakrorez drugega dela

naredili privlačnejše z igranjem, kar je vodilo v oblikovanje didaktičnih iger, ki so služile kot učni pripomoček.⁵² Hieronim je svetoval učenje besed z uporabo lesenih kock, na katerih so črke, ki jih otrok sestavlja najprej v zloge in nato besede (153/4). Podobno je z učenjem pisanja, ki naj poteka tako, da se otroci s pomočjo gravure učijo pisati. Predvsem pa Sietzenheimb spodbuja tekmovanje z vrstniki, da si bodo že od mladih let prizadevali za čast.

Po dolgem prvem poglavju o vzgoji deklet se drugi del, ki ga poveže s poltjem, začne z mislijo, da ima vse svoj čas in da največ lahko naredimo v mladosti, ko je »snov« še prožna za oblikovanje. Da bi to dosegli, je treba izbrati pravega vzgojitelja, še posebej pri vladarjih, katerih vzgoja je specifična (166–7),⁵³ ter doseči, da bo imel otrok um, »ki ga krasijo dobre manire, jezik, pobožnost in popolna hoja s plemenitimi vrlinami in obnašanje na najlepši način« (165). Starši pri izbiri vzgojitelja ne bi smeli varčevati, saj se jim bo naložba kasneje obrestovala (174).⁵⁴ Vzgojitelj naj bi otroke učil bolj formalnega znanja, a tudi vedenja, kar je bila pred tem naloga staršev (179–80). Zatorej ne preseneča, da se Sietzenheimb podrobno posveti izbiri pravega vzgojitelja, pri čemer izpostavi tri ključne lastnosti. Nujno mora izhajati iz poštenega okolja in »doseči razumno starost; če je premlad, ga je sram ukazovati učencu, ta pa ga noče ubogati. Če je prestar, bo sčasoma zapadel v slabo voljo in izgubil moč za potrebno kaznovanje. Sicer pa mora biti dobrega vedenja in krepostnega ravnanja in mora z manjšimi učenci, ki so mu zaupani, vedno ravnati previdno, z zglednim življenjem in dobrim vedenjem«. (169) S tem potrjuje, da mora biti učitelj vzor, s čimer ponazori pomen posnemanja v vzgoji. Vzgojitelji ne smejo biti pretirano nadležni, ampak naj raje uporabijo prijaznost, saj si dečki ustvarijo več užitka ob prijaznem vodenju nežnega učitelja kot ob strogem kaznovanju: vendarle pa mora prijaznost pomešati z odmerjeno resnostjo, da dečkom ne bo dovoljeno nič neprimernega (170). Tako kot preveč zagrizena ostrina sčasoma povzroči sovraštvo, tako tudi pretirana prijaznost povzroči prezir in malomarnost, zato naj prizadevne pohvali, povprečne pa spodbuja. Sietzenheimb tu sledi humanistični zasnovi, da vzgoja ne sme potekati samo s kaznovanjem. Kot je zapisal Erazem Rotterdamski, se mora učitelj otrokom priljubiti s poznavanjem snovi ter do njih vzpostavi očetovski odnos, av-

52 O družabnih igrah na Kranjskem glej Jernej Sekolec, O družabni igri kranjskega plemiča in njegovega učitelja iz 17. stoletja in o geografiji, *Kronika*, 56, 2008, št. 1, str. 19–46.

53 Kot potrditev tega navede primere pomembnih antičnih vladarjev in filozofe, ki so jih vzgajali. Kot eno izmed avtoritet na tem področju navede jezuita Adama Contzena, ki je deloval na bavorskem dvoru in je napisal vladarsko zrcalo *Politicorum lib. X* oziroma kot ga sam imenuje *Christlichen Policy-Ordnung*.

54 Tudi Wolfgang Helmhard von Hohberg, avtor dela o umnem kmetovanju (t. i. »hausvater« literatur) *Georgica Curiosa*, svetuje hišnemu očetu, da mora vzgojo prepusti drugemu, ko sin dopolni pet ali šest let, ter poiskati pogumnega, razumevajočega in pridnega človeka, pri čemer ne sme varčevati. Wolf Helmhard von Hohberg, *Georgica Curiosa*, zv. 1., Nürnberg, 1682, str. 96–7. Podobno Erazem Rotterdamski. Prevc 2017, str. 366.

toritete pa naj ne gradi na kaznovanju.⁵⁵ Podobne nasvete je predlagal že Plutarh, ki je zapisal, da je treba poiskati učitelje, katerih življenje je povsem neoporečno, značaj brez graje, izkušnje pa kar najboljše.⁵⁶

Pomemben ni le vzgojitelj, ampak tudi potek učenja in izbira snovi. Sie-tzenheimb priporoča učenje prek zgodovine/zgodb. Tu se moramo ustaviti pri vprašanju, ki pogojuje vzgojo: je bolje učiti z zgledom ali s pravilom? Novoveški starši bi se odločili za oba pristopa, saj ni boljšega kot otroku pokazati nekoga, ki je uspešno prebrodil težave. Do katere stopnje pa naj primere posnema? Po eni plati zgodnji novi vek zahteva, da ne storimo ničesar, česar ni storil že kdo pred nami, a nam avtorji sporočajo, da naj primerom nikar slepo ne sledimo, ampak uporabimo lastno pamet pri aplikaciji. Kot je zapisal John Locke v eseju *Some Thoughts Concerning Education* iz leta 1693: »Manir, kot jim pravijo, ki otroke tako pogosto spravljajo v zadrego in jim dajejo toliko dobrih napotkov ..., se je treba naučiti z zgledom, ne s pravili.«⁵⁷ Če se je nekaj zgodilo že tolikim, ni treba tega preizkušati na lastni koži, ampak se moramo o tem poučiti.

Peto poglavje govori o koristi študija, saj je neznanje sramotno za vsakogar, še posebej za pravega plemiča. Ni res, da šolanje plemičem ne pritiče, kot je bil uveljavljen predsodek (187). Naloga plemiča resda ni biti dolgočasnež in pedant, ki govori zgolj o knjigah in iz njih, ampak mora živeti aktivno. Znanje je pomembno, saj je »najbolj spodobno sredstvo za povzdignitev misli, izostritev premisleka, spoznanje Božje vsemogočnosti in služenje domovini ter bližnjim z nasveti in dejanji« ter za premagovanje tegobe življenja, cilj tega pa je: »z veseljem preživeti mladost in doseči častno starost«. (186) Da bi to kar najbolj podkrepil, navede antične primere koristnosti študija, pri čemer izpostavi, da človek s tem, ko poseduje znanje, vse najboljše nosi s seboj. Prav tako poznavanje grščine in latinščine ne pritiče zgolj učenim doktorjem, ampak tudi plemičem, saj je po mnenju Boecija človek brez umetnosti in modrosti nepopoln (185). Um in kreposti so bogastvo, ki ga nosimo v sebi in ga tudi vojna ne more vzeti (185–191).

Ker ni mogoče pričakovati dobrega zaključka brez dobrega začetka in reda, ki je temelj vsega, mladeničem za srečen napredek pri študiju ponudi 12 nasvetov (193). Če želi človek v celoti z razumom uživati sadove plemenite modrosti, mora biti na to pripravljen, saj jih ni mogoče prijeti, »kot se rado reče, z umazanimi rokami niti jih ni mogoče prisiliti in upogniti« (192). Temelj vsega je: »Ljubite Boga in se ga bojte« (193). Pod številko dve izpostavi sovraštvo do pregreh, pod številko tri pa ljubezen in spoštovanje do staršev. Pod štiri, pravi, se je treba pridružiti dobrim in izogibati slabim ljudem, saj »pobožni oddajajo sladko dišeč vonj svoje kreposti«, ki vodi na pravo pot (194). V peti točki poudarja zmernost pri jedi in pi-

55 Prevc 2017, str. 369, str. 365. Ideal očetovskega odnosa je zgodnjenovoveška družba poizkušala zasledovati na vseh področjih. Sam ideal izhaja iz verske tradicije in razumevanja Boga kot dobrega in pravičnega očeta, ki vsakomur da po zaslugah, a tudi kaznuje.

56 Plutarh 2006, str. 152

57 Povzeto po Bryson, 1998, str. 5–6.

jači, saj je nezmernost največji sovražnik kreposti, ki »človeka spremeni v grešno in pokvarjeno žival« (201–2). Uma ni mogoče pravilno uporabljati, če je napolnjen s preobiljem hrane in pijače. Narava je zadovoljna z majhnim, saj »če živiš v skladu z naravo«, pravi Sietzenheimb, »ne boš nikoli reven« (prav tam). Šesta točka govori o čistosti in higieni telesa, s čimer ne misli odvečnega okraševanje in nege telesa, ki bolj zakrije kot okraši moški um. Svetuje, da je treba zjutraj očistiti in razčesati lase, da se hlapi, ki so se vanje stekli ponoči, laže izločijo, ter umiti roke in obraz. Spoznajte svoje telo in svojo dušo, sporoča točka sedem, kar se kaže v študiju, ki se mu posvečajo. Čeprav vsak v sebi nosi vse štiri omenjene humorje oziroma lastnosti narave, velja, da je ena lastnost v človeku vodilna in presega druge (205/6). Osmo točka govori o tem, da je dan najboljši čas za študij, noč pa je treba nameniti počitku. Deveta točka omeni, da je um treba občasno razveseliti z ustrežno zabavo. Številka deset opominja mladeniče, naj se vsega lotijo marljivo, saj lahko z marljivostjo in prizadevnostjo premagajo vse ovire. Naj vas ne bo sram sprejeti dobrih nauk in opominov, pravi enajsta točka, medtem ko v zadnji mladeniče opozori, da se je bolje posvetiti manjšemu številu zadev in te čim bolje izvesti, kot pa poizkušati zajeti vse, saj to lahko vodi k izgubi osredinjenosti.

V nadaljevanju ponudi tri temeljna dela, ki jih potrebuje mladenič: 1. knjigo o božanski ljubezni; 2. knjigo za naslednjo službo (*das buch des nächsten williger bedienung*); 3. knjigo o krepostnem življenju in mirnem umiranju. Saj namreč, »(k)dor prouči te tri knjige z resničnim razumom, doseže najvišji vrh popolnega nebeškega znanja in starodavne modrosti« (219). Sietzenheimb ponavlja ustaljen *topos* o težavnosti študija, ki pa prinaša sadove, ki poplačajo trud (221). A pouk ni vse, saj mora biti plemič več tudi drugih spretnosti, kot na primer sabljanja, plesa ... (222), vsega, kar sodi k stanu. To je izhodišče za naslednjo temo: kaj naredi pravega plemiča. Poglavje odpre z navajanjem definicij antičnih avtorjev, med katerimi izpostavi Senekovo, da pravega plemiča ne naredi premoženje, ampak način vedenja in kreposti, ter Sokratovo, da je prava plemenitost v (samo) obvladovanju uma in telesa (224). Plemstvo ne temelji le v krvi, kot mislijo tisti plemiči, ki se šopirijo in bahajo ter prezirajo naravo drugih (232), saj kot rečejo Italijani: »Prava plemenitost obstaja le v umu, ne v krvi.« (233) Plemstvo nikakor ni moglo zavriniti zunanjega videza, razkošnih predmetov in lepega oblačenja, česar Sietzenheimb ne zahteva – le naj pomislijo, kako minljivo je vse to. Temeljna lastnost plemiča naj bo olikanost, *Hofflichkeit* oziroma *Civilitas*, kot se glasi njena latinska ustreznica. Človek mora ponotranjiti svoje delovanje, kar mu omogoča, da deluje ustrezno ter počne stvari, ki so hvalevredne (*löblich*). Kot vojakov ne naredijo bojevitih podobe, ampak šele dejanja (237), se tudi pravi plemič odlikuje po dejanjih, ki jih stori. Da so plemiči krepostni in da je tak še posebej vladar, je pomembno, ker so bakla, ki drugim kaže pot, po kateri naj se ravna (239),⁵⁸ s čimer potrjuje pomen učenja iz primerov in zgledov. Ker so ple-

58 Podobna je tudi analogija z dragimi kamni (240), obe pa kažeta, da je plemstvo nekaj redkega.

miči zgled, se nikoli ne smejo pokazati v slabi luči, kar je bilo opozorilo številnim plemenitenim meščanom, ki so se bolj ponašali s premoženjem kot krepostmi, a so lahko slednje z vzgojo pridobili (235/6).

Da bi pojasnil ustrezno vedenje, se Sietzenheimb počasi pomika po telesu in definira ustrezno rabo oči, obrvi, čela, nosu, ust, ustnic, lic, jezika, medtem ko so okončine in drugi deli navedeni v skupnem odstavku. Obraz je zrcalo v svet, s katerim se kaže drugim in s pomočjo katerega ga prepoznavajo, saj izraža posameznikovo dušo. Telo uporabi kot pripomoček za pomnjenje (mnemotehniko), saj se ob določenih delih spomnimo lastnosti in pravil. Poglavje zaključi z vedenjskimi navodili, kjer opozori, da morajo biti geste in gibi usklajeni in zmerni. Hoja mora biti »gladka, zmerna, vzravnanana in pokončna«, čemur na koncu doda podrobna navodila vedenja za mizo (*Höfflich-vnd wolgeordnete Tafel-Zucht*).

Tretji del – ars apodemica

Posvetimo se še tretjemu, zadnjemu delu, ki je med vsemi najkrajši. Veliko vzgojnih priročnikov je opisovalo t. i. kavalirska (*Grand Tour*) ali izobraževalna popotovanja, ki so bila obvezen del socializacije plemičev in najboljši način pridobivanja znanja.⁵⁹ Potovanja so podobno kot pogovor, lov ali vadba veljala za neformalen način izobraževanja, ki je omogočal učenje prek užitka. Že na začetku poglavja Sietzenheimb poda kratko navodilo, da je treba najti reči, ki človeka naredijo previdnega v življenju, preudarnega v spremembah in primerne za skupnost: »Prva od teh stvari je, da se loti pomembnih poslov, druga, da se posveti velikim naporom in delu, tretjič branje številnih knjig in četrtič potovanje v tuje dežele« (281). Mladega plemiča je stik s številnimi novostmi lahko zmedel, zato ne presenečajo številni nasveti, kako kar najbolje izkoristiti kavalirsko potovanje. Četudi potovanja prinašajo številne nevšečnosti, ki jih Sietzenheimb doživeto prikaže s pomočjo primere s plovbo, pa plemičev nevarnosti ne smejo odvrniti od odhoda. Prav tako jih ne smejo odvrniti številni primeri mladih, ki so na potovanje odšli nepripravljeni in niso odnesli ničesar, ampak jih morajo opomniti, kako pomembna je priprava. Da bi podkrepil koristnost potovanj, navede tri mnenja: francoskega avtorja Thomasa Pelletierja, da najboljših učiteljev ne najdemo vedno v domovini, ampak je Bog učenjake raztresel po celem svetu; mnenje »nadvse znanega« španskega političnega pisca Diega Saavedre Fajarda,

59 O kavalirskih potovanjih Justin Stagl, *A History of Curiosity: The Theory of Travel 1550-1800*, Abingdon: Taylor & Francis 1994; Eva Bender, *Die Prinzenreise. Bildungsaufenthalt und Kavalierstour im höfischen Kontext gegen Ende des 17. Jahrhunderts*, Berlin: Lukas Verlag für Kunst- und Geistesgeschichte, 2011. Za Habsburško monarhijo: Eva Maria Csáky-Loebenstein, *Studien zur Kavalierstour österreichischer Adelliger im 17. Jahrhundert. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 79, 1971, št. 1 str. 408–434. Med Kranjci je bil najbolj priljubljen cilj potovanj Italija, o čemer pa Sietzenheimb ne govori.

da plemiška mladina redko dozori v domovini, pri čemer se v tujini naučijo jezika, spoznajo druge kulture, njihove navade in običaje, ter kot zadnje mnenje nemškega avtorja Martina Zeillerja, da potovanje ne vpliva le na notranjo držo mladeniča, ampak odpira tudi pot k okrasitvi zunanjih manir.

Da bi olajšal pripravo, navede niz vprašanj, ki mlademu popotniku in njegovemu dvornemu vzgojitelju (*Hoffmeister*), brez katerega ne sme na pot, pomagajo pri potovanju. Lastnosti dobrega *Hoffmeistra* so podobne lastnostim dobrega vzgojitelja, pri čemer kot dodatno Sietzenheimb izpostavi, da mora imeti v sebi resnost (*gravitas*), primerno starost, izkušnje v političnem svetu, poznavanje tujih jezikov in tudi prebrisanost. Le tak *Hoffmeister* bo poskrbel, da se mladi na potovanje ne odpravijo kot voli, ampak se na pot pripravijo z nizom vprašanj, ki jim jih Sietzenheimb svetuje: vprašajo naj se o »notranjih vprašanjih« kraja, kamor se odpravljajo, kot so politična ureditev, obrambna politika, vera, običaji ..., pri čemer so vprašanja navedena na dveh straneh (303). Nasploh svetuje na potovanjih obiskovanje gledališč, spoznavanje umetnosti, učenje tujih jezikov, vadbo plesa in glasbe (301), torej v veščinah, ki pritičejo plemiškem stanu. Kavalirsko potovanje predstavlja zgostitev izkušenj, s katerimi se posameznik sreča. Kot pri vseh izkušnjah je tudi tu ključno, da jih premislimo, saj gre drugače le za trošenje družinskega premoženja, ki ne prinese življenjskih lekcij. Potovanja so način koristnega preživljanja prostega časa, ki omogoča, kot smo zapisali, učenje skozi užitek.

Ob vseh prednostih pa potovanja prinesejo tudi marsikaj slabega. Na potovanjih mladeniči marsikdaj s svojimi dejanji omadežujejo očetovo dobro ime. Na žalost se bo za pregrehe vedno našla družba in na potovanju, kjer so mladi soočeni s številnimi novostmi, je priložnosti še več, pri čemer ob pretirani pijači in hrani tokrat omeni tudi moč žensk in iger na srečo, ki jih ne zavrača popolnoma. Sietzenheimb si ne more kaj, da ne bi izpostavil dobrih navad, ki so jih imeli »naši predniki«, ki so »zelo malo mislili na tuje navade, še manj pa se ozirali k novim kosom oblačil, slastnim tujim dobrotam in drugim življenjskim novostim« (308). In vendar, kot nadaljuje, jim nihče ne more odreči, da niso živeli sveto in časa napolnili z več vrlinami in resničnim bogastvom ter z manj razkošja in pompa. Trdi, da si Nemci marsikdaj predstavljajo, da je v tujini vse boljše kot v njihovi dragoceni domovini, ter nadaljuje s hvalnico nemškim navadam, kjer izpostavi lepoto nežnih manir, iskrenost pobožnega življenja, junaško velikodušnost, pogum v vojni ..., vendar dodaja: »Vem, da je potovanje odličen mojster vljudnih manir in ploden nosilec visoke modrosti« (306). Predvsem je nujna zmernost, pri čemer se opre na Horaca, da je zmernost dobra v vseh stvareh (312),⁶⁰ na primer pri oblačenju, saj mora »služiti kot pošten opomin na našo grešno bedo«, a je vsakdo »upravičen do oblačenja v skladu s svojim statusom« (prav tam).

60 Sietzenheimbove ugotovitve so podobne tistim, s katerimi je Guevara sklenil drugo knjigo svoje *Zlate knjige*, kjer govori o štirih razvadah: laži, nagnjenosti k igram na srečo, predrznosti in čutnosti, ki jih mora plemstvo izkoreniniti pri svojih otrocih. Joseph Ramon Jones, *Antonio de Guevara*, Boston: Twayne 1975, str. 58.

Retorične strategije

Sietzenheimbov jezik je izjemno čustven in metaforičen, prežet z alegorijami in primerjavami, retoričnimi vprašanji, vzkliki. Slog gradi na neposrednem nagovarjanju bralcev, še posebej staršev oz. vzgojiteljev, kar pritegne k branju.⁶¹ Zaveda se, da delo piše za najširši krog bralcev, zato ne zadostuje zgolj ustrezna intelektualna nota dela, ampak mora biti branje prijetno, podobno kot vzgoja. V delu dokazuje poznavanje različnih retoričnih prvin in strategij, s katerimi ne le popestri bralno doživetje, ampak poizkuša bralca do sprejetja argumenta pripeljati na različne načine.⁶² Čustveno se vživi v poglavje o dojenju, kjer včasih s patetičnim slogom nagovarja matere, naj ne zavračajo dojenja. Vsa latinska besedila prevede v nemščino, s čimer je bralcem, ki latinščine niso bili vešči, razložil pomen. V besedilu se predstavi kot skromna oseba, ki se zaveda svojega znanja in se ne boji prevzeti avtoritete. Topos skromnosti včasih preide v lažno skromnost. Na začetku zapiše, da se zaveda, da si ne sme naložiti več kot zmore nositi, pri čemer si bo pomagal s številnimi viri, med katerimi izpostavi *Sveto pismo* (15), saj bo bralec v delu malo izvedel o njegovem lastnem duhu, »ampak predvsem o duhu najmodrejših mož, svetih spisov, temeljnih učenj in mnenj« (15), s čimer odgovornost prevale na pleča drugih, čeprav je jasno, da za delom stoji sam.

Svojo misel pogosto predstavi s pomočjo analogij, motivov in metafor, ki mu služijo kot ključni argumentativni pripomočki. V drugem delu vzgojo mladih deklet razlaga z analogijo vrtnarjenja, ki je bila pogosta v novoveških vzgojnih delih,⁶³ medtem ko se v tretjem delu opre na primerjavo potnika z mornarjem. Zanimiva je simbolika barv in cvetlic, ki ima mnemotehnično vlogo, saj bralcu olajša pomnjenje, ko določeno lastnost poveže z določenim predmetom, kar vidimo na primeru petih barv, ki jih poveže s krepostmi. Razmislek podkrepi s številnimi primeri, ki služijo kot vzori, ki naj jim bralci sledijo ali se jih izogibajo, hkrati so pa poživitev besedila in razvedrilo bralca.⁶⁴ Pogosta so tudi ponavljanja, kar vidimo na strani 175, kjer opozori, da je to že navedel, a nič za to, bolje je kako stvar ponoviti kot izpustiti. Pri tem se velikokrat opira na pregovore oziroma reke, tudi v italijanščini, kar ne preseneča, če vemo, kako tesno je bila Kranjska v zgodnjem novem veku kulturno povezana z italijansko kulturo, še posebej z Benetkami.⁶⁵ Izjemno pogosto v argumentacijo vključi verze oziroma rimane misli,

61 Tako na primer na str. 134 s pregovorom potrdi kakovost materine vzgoje, kar še dodatno podkrepi z verzi, s čimer kaže na potrebo po podvajanju argumentacijskih sredstev. Na str. 154/5 se povezujejo retorična vprašanja in patetični govor.

62 Da literarni okras nikoli ni zgolj to, ampak izpolnjuje retorično funkcijo ohranjanja dobre volje bralca, je pojasnil že Kvintilijan. Kvintilijan 2015, 8.3.6.

63 Glej Rebecca Bushnell, *A Culture of Teaching*, Ithaca: Cornell University Press, 1996, str. 75–93.

64 Npr. na straneh 141–5 je dolga *historia* o Marku Avreliju in Favstini.

65 O tem Luka Vidmar, *Ljubljana kot novi Rim: Akademija operozov in baročna Italija*, Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2013.

ki se jih je bilo lažje zapomniti in naučiti kot drugače posredovane misli.⁶⁶ Z njimi pogosto zaključijo poglavja (na primer osmo poglavje prve knjige (90–1)). Med argumentacijskimi strategijami, ki jih uporabi, so tudi etimologije in jezikovne igre. Tako zapiše, da *vinum* ne sme postati *venum*, tj. strup (89). Da bi čim bolj izpostavil verze in pregovore, so ti pogosto natisnjeni v ločenem odstavku z odebeljenim natisom, kot je primer starega nemškega pregovora na strani 151. Kakor vidimo na primeru *Zucht-Spiegela*, so bila vzgojna dela kompilacije pregovorov, izrekov, primerjav, ki so jih avtorji povezali v celoto, zaradi česar so včasih izgubila svojo koherentnost. Opazno je, da Sietzenheimb argumentacije ne utemeljuje z navajanjem maksim, ki so bile ena najbolj običajnih argumentacijskih strategij, saj se pojavljajo le v manjši meri, kar je verjetno pogojeno s tem, da se je bilo vzgoje lažje naučiti iz primerov kot iz teoretične razlage.

Če povzamemo: vse, kar povemo, je treba utemeljiti, pri čemer lahko uporabimo različne načine. Sietzenheimb se k nekaterim temam vrača večkrat, jih znova razlaga, osvetljuje z drugih zornih kotov, odpira nekatere poudarke, vse, da bi bralca spodbudil k udejanjanju. Tudi s tega vidika je njegovo delo zanimivo, saj kaže na različne načine posredovanja znanja in pričakovanja, ki so jih avtorji ob pisanju imeli. Njegov miselni sistem ni vedno sistematiziran, pogosto gre za nestrukturirano navajanje drobcov, iz katerih moramo razbrati celoto.

O virih

Kot smo videli iz vsebine dela in iz predstavljenih argumentativnih in retoričnih strategij, imajo viri, na katere se Sietzenheimb sklicuje, velik pomen, o čemer priča tudi materialna plat knjige, saj so imena avtorjev, na katere se sklicuje, natisnjena odebeljeno, s čimer prej pritegnejo bralca. Pri navajanju navedkov iz del sodobnejših avtorjev je natančen, tako da pogosto navede tudi stran, na katero se sklicuje. Avtorji, ki jih navaja, so bili plemičem večinoma znani. Temelj predstavljajo antični in svetopisemski viri, ki jih uporablja sorazmerno. Sietzenheimbov miselni svet naseljujejo misleci, ki so nasploh imeli največji vpliv na miselne tokove zgodnjega novega veka: Aristotel, Plutarh, Seneka, Junius Rusticus z delom *De educandis pueris* (79, 87) ter antični zgodovinarji. Obsežno navajanje antičnih avtorjev ne preseneča, saj je predmoderno prevevalo mnenje, da se je treba učiti od starih. Še več, z njimi je bilo treba aktivno živeti, zato lahko rečemo, da je bila v tem obdobju antika v prilagojeni obliki še vedno živa. Antične pedagoške prakse so pokazale izjemno vztrajnost in odpornost na spremembe, pri čemer se organsko povezujejo z bibličnimi praksami, podobno kot se je grški ideal *paideie* zlił s temelji krščanske kulture, s čimer delitev na poganke in krščanske avtorje izgine. Nemogoče je ugotoviti, ali je Sietzenheimb antične avtorje

66 Verzi oz. rimane misli so blizu maksimam, hkrati pa so bili verzi tudi del mnemotehničnih strategij. Sietzenheimb je zagovarjal mnenje, da poezija v sebi povzema vse veje umetnosti in znanosti (143).

bral neposredno ali je njihova mnenja poznal prek drugih avtorjev oziroma knjig občin mest.⁶⁷ Manj kot bi pričakovali, se sklicuje na Kvintilijana, ki velja za temeljni vir antične pedagogike. Kvintilijanov prikaz vzgoje je bil bolj shematski in ukalupljen, kot je bilo to pričakovati od vzgoje plemiča, a so njegove pedagoške prakse na Sietzenheimba vplivale posredno.

Med svetopisemskimi viri je večji poudarek na Stari zavezi, ki je bila primernejša zaradi številnih zgodb in primerov, ki jih prinaša, medtem ko so viri doktrine novozavezni, a bi težko izpostavili določen primer ali osebo, ki resnično določa vzgojo. Spregledati ne smemo pomena knjig *Pregovorov* in *Modrosti*, ki sta prinašali znanje, ki je vedno lahko služilo kot koristen nasvet. Sietzenheimb zatrjuje, da svetopisemskim avtorjem daje prednost pred poganskimi, a se na slednje skozi svoje delo vseeno bolj opira, kar kaže na vpetost v humanistično misel. Kakšen pomen pripisuje določenim antičnim avtorjem, vidimo iz pridevnikov, s katerimi jih označi. Aristotel je predstavljen kot svetovno priznani vzgojitelj (*Weltbeschryenen Zuchtmeister*; 16, enako je označen tudi na 173), medtem ko je na strani 96 označen kot *Weltmuster*, na stran 44 pa kot »najsrečnejši učitelj nravi«, kar kaže na izjemno avtoriteto, ki jo je imel.⁶⁸ Podobno je cenil tudi Plutarha, ki ga je označil za »kraljevega vzgojnega mojstra« (*Kayserliche Zucht und Hoffmeister*), s čimer je poudaril njegovo sodelovanje pri vzgoji kralja, ki jo je možno uporabiti tudi pri plemiču.

Manj navaja sodobne avtorje, opira pa se na tiste, ki jih je bral, na kar lahko sklepamo, ker je ob sklicevanju na njihova dela zapisal naslov dela in številko strani, ki jo navaja. Izpostaviti je treba španskega škofa, dvornega pridigarja in kronista Karla V. ter nadvse plodovitega pisca Antonia de Guevaro (ok. 1481–1545), ki je bil med novoveškimi bralci izjemno priljubljen, o čemer nam pričajo Sietzenheimbove oznake kot tudi številni navedki v *Zucht-Spiegel*. Kljub temu da si je kar lep del svojih knjig izmislil, čeprav je trdil, da gre za zgodovinske vire, je bil izjemno priljubljen, zaradi česar je učenjak in prevajalec Méric Casaubon pripomnil, da nobena knjiga, razen Svetega pisma, ni bila tako pogosto prevedena kot njegova *Knežja številčnica* (*Relox de principes*).⁶⁹

Med sodobnimi avtorji neposredno navede na primer delo danskega avtorja Christopherja Dalbya *Peregrinatio Mortalium, Hoc est: Habitus Multiplicis Peregrinantium Lustratio Et Accommodatio*; na str. 182 navaja knjigo francoskega avtorja *La Nourriture de la Noblesse* Thomas Pelletier z letnico 1610, ko je izšel ponatis, medtem ko izvirnik nosi letnico 1604. Ob Guevari se med sodobniki najbolj opre na pridige jezuita Christophoerja Otta. Zakaj se je zanj odločil prav na tem

67 Velika verjetnost je, da je imel tudi sam knjigo občin mest, ki pa se ni ohranila. O tem Ann Moss, *Printed Commonplace-Books and the Structuring of Renaissance Thought*, Oxford: Oxford University Press, 1996.

68 Označen je tudi kot *Naturtiefsehende Lehrmeister* (55). Seneka je označen s pridevnikom *modri* (112).

69 Rivero, Horacio Chiong: *The Rise of Pseudo-Historical Fiction: Fray Antonio de Guevara's Novelizations*, Lausanne: Peter Lang 2004, str. 1.

mestu, ni jasno, verjetno bi podobno misel lahko našel še marsikje drugje.⁷⁰ Vire bolj kot sledenje določenemu avtorju zaznamuje iskanje kar najbolj prepričljivih argumentov. Didaktični nasveti ne zahtevajo sledenja le eni avtoriteti, temveč so del dinamičnega procesa, ki vključuje različne predloge. O tem priča eklektično navajanje različnih avtorjev, kar kaže na potopljenost v kulturo knjig občin mest. Eklektiko lahko zaznamo tudi v povezovanju določenih poglavij, ki si ne sledijo vedno smiselno, pri čemer so opazna številna ponavljanja. Novoveški bralci del pogosto niso brali od prve do zadnje strani, zato ne preseneča preskakovanje med temami, ponavljalne in vračanje vedno znova k istim skozi celotno delo.

Zaključek

Cilj vzgoje je oblikovanje krepostnega značaja, pri čemer morajo biti otroku privzgojene poslušnost, pobožnost, ponižnost, pridnost in zmernost, če omenimo najpomembnejše. Ker narava ne more zagotoviti krepostnega vedenja, je potrebna izobrazba, ki oblikuje značaj, ki je deloma prirojen, a ga moramo ustrezno izoblikovati, pri čemer naletimo na enega paradoksov humanistične izobrazbe. Posameznik se lahko nauči vsega, a ga pri tem omejuje njegova narava, njegov potencial pa je razložen s teorijo humorjev in temperamentov. Tako je vzgoja podobna vrtnarstvu: če seme ni posejano v dobro zemljo, negovano in zalivano, ne bo zraslo, saj sam od sebe raste le plevel. Zato morajo starši k vzgoji pristopiti aktivno in poskrbeti, da dobijo otroci vse potrebno. Vrlina zahteva dobro naravo učenca, dobrega učitelja in dobre zapovedi. Kako velika je moč vzgoje, priča mnenje, da je tudi najbolj divjo naravo mogoče obvladati in izboljšati, če le začnemo zgodaj, medtem ko zakoreninjenih slabih navad ni mogoče spremeniti, saj ima vsaka stvar svoj čas (161).⁷¹ Zato skozi celotno delo Sietzenheimb starše opominja, naj nikar ne pozabijo na vzgojo otrok. Otrokom ne smejo dovoliti, da bi se lahko pritožili oziroma jim očitali, da zanje niso poskrbeli. To Sietzenheimb potrdi s sklicevanjem na Likurgov primer, da je potrebna umetnost (disciplina), ki kroti človekovo naravo, kar potrjuje tudi rimana misel: »Was jung gelernet wird/ist schwerlich abzubringen//Gefaste Boßheit bleibt/vor allen andern Dingen« oziroma: »Česar se naučijo mladi, je težko spremeniti, prekaljena zloba ostane nad vsem drugim« (102). Maja Žvanut je zapisala, da je bil prvi cilj take vzgoje dober in bogaboječ človek, ki naj živi pravilno, zlasti pa v čast družine.⁷² Človek ni rojen le zase, ampak za celotno družbo, plemstvo pa je veljalo za stan, ki je s pravilnim vedenjem vzor vsem. Zaradi tega se je razvil strah pred nevzgojenostjo in sramoto oziroma neprimernostjo posameznika stanu, ki mu pripada.⁷³

70 Kdo je Ioannes Puz, na katerega se večkrat sklicuje, mi ni uspelo ugotoviti.

71 Napake, ki se ukoreninijo, je težko odpraviti, je zapisal že Kvintilijan. Kvintilijan, 2015, 2.3.2.

72 Žvanut 1994, str. 59.

73 O tem podrobneje Norbert Elias, *O procesu civiliziranja: sociogenetske in psihogenetske raziskave*, Ljubljana: Založba / *cf., 2000–2001. Tudi Schmidt, 1988, str. 126.

Kranjsko plemstvo je imelo v svojih knjižnicah tudi druga vzgojna dela, besedila o vzgoji pa so vsebovala tudi različna druga dela. Eno takih je bila *Georgica Curiosa*, ki smo jo v opombi že predstavili. Ustavimo se pri obsežnejši predstavitvi vzgoje, ki bo omogočila kontekstualizacijo Sietzenheimba. Starši so po Hohbergovem mnenju dolžni skrbeti za otroke, kar počnejo tudi živali, ter braniti njihovo srečo in ravnanje pred Bogom in naravo.⁷⁴ Za vzgojo in izobraževanje v kreposti in vedenju, ki sta osnova sreče, pa so odgovorni izključno razumni ljudje in taki morajo biti starši. Zavedo naj se, da morajo biti na vzgojo pozorni že zgodaj, saj je prve napake težko odpraviti, za vekomaj pa pustijo priokus. Otroka morajo obvarovati pred slabimi vplivi služabnikov in okolice, saj se v zgodnjem otroštvu hitro navzame vsega, tudi slabe izgovorjave, kar potrjuje prepričanje o formativnosti zgodnjih let. Tudi Hohberg poudari, da otroka ne smemo prezgodaj siliti s formalno izobrazbo, ampak mora v začetnih letih vzgoja potekati skozi igro, kasneje pa priporoča dve uri pouka zjutraj in dve popoldne, da otrok ne bo preobremenjen. Ker so mladi po naravi nagnjeni k veselju, kar vidimo tudi pri mladih živalih, jih ne smemo prestrogo omejevati, temveč jih moramo ob primernem času in ugodnem vremenu odpeljati na polja, vrtove in travnike ter jim dovoliti tek, sprehode, skakanje, pri 12 ali 14 letih pa se lahko lotijo tudi jahanja. Kdo vodi bolje od narave, se pri tem retorično vpraša Hochberg.

Podobno kot pri Sietzenheimbu mora tudi pri Hochbergu oče poskrbeti za ustreznega vzgojitelja, ki ga Hochberg opiše kot pogumnega, razumnega in prizadevnega.⁷⁵ V nadaljevanju doda, da so njegove temeljne lastnosti, da je sam dobro vzgojen, učen, vljuden, zmeren, da ne obvlada le vsebine (*Institutione Doctrinae*), ampak da s svojim življenjem (*Exemplo Vitae*) ponuja zgled. Naloga očeta je spremljati potek vzgoje, saj »oče nima nič bolj dragocenega ali vrednega kot svoje otroke«, zato jih ne sme zaupati komurkoli.⁷⁶ Do vzgojitelja oziroma *Præceptor*, kot ga imenuje Hohberg, ne sme kazati nezaupanja, a ga mora nadzorovati. Tudi pri Hohbergu se mora vzgojitelj narediti priljubljenega, svoje znanje pa mora podajati prijazno in dobro ter brez jeze ali sramotnih besed opominjati na napake. Vzgojo mora začeti z dobro, enostavno metodo in redom, nikakor ne naključno, temveč s skrbnostjo in preudarnostjo, kar ponazori z analogijo z jezdecem, ki konja najprej vzgoji, šele nato osedla. Prve lekcije naj nameni osnovam slovnice, pri čemer mora vse spremljati potrpežljivost: »Kateri vrtnar bi hotel biti tako brezbrizen in nestrpno zahtevati ali upati na plodove z drevesa, ki so mu pozimi odvzeli vse plodove in liste?«⁷⁷ Znanje latinščine je pogoj za učenje vseh jezikov in tudi

74 Sledeči povzetek se opira na Hohberg 1682, str. 95–98.

75 Kaj vse se iz otroka da narediti in česa vsega je zmožen dober učitelj, ponazori Hohberg na primeru dveh umetnikov, ki jima je v obdelavo dan enak kos, kar je sorodno prej omenjeni analogiji pri Sietzenheimbu.

76 Hohberg 1682, str. 96.

77 Prav tam, str. 96.

spoznavanje literarnih klasikov, ki jih morajo učenci posnemati, pa tudi za udeležbo v družbi. Predvsem se morajo učiti tistega, kar je koristno za plemiško življenje, kjer je k vzgoji treba vključiti krepostnega, učenega in izkušenega dvorjana, pri katerem se lahko ne le dobro naučijo jezikov, temveč tudi spoznajo različne kraje, njihove lastnosti, skrb za lastno zdravje, lepo vedenje, kar jim omogoča, da znajo razumno, pravilno in zvesto ravnati v vseh zadevah. Hkrati je njegova naloga tudi vestno voditi račune ter nadzorovati porabo s pravo mero.⁷⁸

Iz povedanega je razvidna sorodnost med obema avtorjema, kar dokazuje Sietzenheimbovo vpetost v širše evropsko intelektualno okolje. Z današnjega zornega kota nas preseneti število tem, ki jih Sietzenheimb predstavi v besedilu: od vpliva zvezd na otrokova nagnjenja do dojenja in meril za izbiro dojlje, do dobrih navad in posameznih telesnih del, pomen zunanega videza ali o koristi potovanj in nevarnostih, ki prežijo v tujih deželah. Marsikatera po današnjih merilih ne sodi v vzgojno delo, medtem ko so v Sietzenheimbovem času to ustaljeni *toposi*, ki so bili temeljni dejavniki vzgoje. V *Zucht-Spiegel* pa ni učnega načrta,⁷⁹ kar lahko pripišemo temu, da je šlo za delo, namenjeno vzgoji v stan, družbo, saj Sietzenheimb ni deloval kot učitelj, hkrati pa so jezuitske šole dajale formalno izobrazbo. S svojim delom je Sietzenheimb želel poskrbeti za svetlo prihodnost očetnjave, ki bo možna le, če bodo njeni prebivalci krepostni. Kot je rekel Cicero, o krepostih ne smemo le govoriti, ampak jih moramo udejanjati. Kot so opozorili že antični avtorji, je vzgoja eno najtežjih opravil, ki zahteva največ znanja, in *Zucht-Spiegel* je majhen kamenček v mozaiku nedosegljivega.

Viri in literatura

Viri

Aristotel: *O duši*, Ljubljana: Slovenska matica, 1993.

Aristotel: *Nikomahova etika*, Ljubljana: Slovenska matica, 1964.

Cicero, Marcus Tullius: *O dolžnostih*, Ljubljana: Študentska založba, 2011.

Plutarh: *O vzgoji otrok*, prevedla Dragica Fabjan, *Keria* 8, 2006, št. 1, str. 149–164.

Hohberg, Wolf Helmhard von: *Georgica Curiosa*, zv. 1., Nürnberg, 1682.

Kvintilijan: *Šola govornišstva*, Ljubljana: Šola retorike Zupančič & Zupančič, 2015.

Ott, Christoph: *Hohe Schuel Der lieben Elteren/ Darinnen Die Christliche KinderZucht/ Als der Grösten Künsten eine/ gelehret wird : Wie dieselbe von der Wiegen an/ biß in das Grab der Kinder/ mit ihnen soll gehalten werden / Geprediget/ und jetzt zum andernmal in Truck geben/ Von P. Christoph Ott/ der Gesellschaft Jesu Priestern*, Ingolstadt, 1657.

⁷⁸ Prav tam, str. 98.

⁷⁹ O tem, zakaj ga ni, piše Sietzenheimb na str. 178–179.

Sietzenheimb, Adam Sebastian von: *Newbeglantzter Zucht-Spiegel der Adelichen Jugendt: Klärlich entwerffend: Wie die Edle Jugendt von ihren Wiegen-Jahren/ biß zur anruckender reiffen Mannbarkeit/ mit schönen Tugenden Seelen-Ersprießlich gezieret: Auch in holdseligen Sitten/ und höflichen Gebärden/ Leibs behäglich/ gepflantz werden solte. Auß unterschiednen Geist: und Weltlichen Lehrreichen Verfassern/ unnd theils eygnen möglichsten Nachsinnen ... trewlich zusammen gezogen/ und eyferigist gesamblet/ Durch Adamen Sebastian von Sietzenheimb/ In eygner Verlegung, München, 1659. (<https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-4HF9ZCQ8>)*

Sveto pismo Stare in Nove zaveze: slovenski standardni prevod, Ljubljana: Svetopisemska družba Slovenije, 1996.

Literatura

Bender, Eva: *Die Prinzenreise. Bildungsaufenthalt und Kavalierstour im höfischen Kontext gegen Ende des 17. Jahrhunderts*, Berlin: Lukas Verlag für Kunst- und Geistesgeschichte, 2011.

Borisov, Peter: *Zgodovina medicine: poskus sinteze medicinske misli*, Maribor: Pivec, 2009.

Bryson, Anna: *From Courtesy to Civility: Changing Codes of Conduct in Early Modern England*, Oxford: Clarendon Press, 1998.

Bushnell, Rebecca: *A Culture of Teaching*, Ithaca: Cornell University Press, 1996.

Csáky-Loebenstein, Eva-Maria: Studien zur Kavalierstour österreichischer Adelliger im 17. Jahrhundert. *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, 79, 1971, št. 1, str. 408–434.

Elias, Norbert: *O procesu civiliziranja: sociogenetske in psihogenetske raziskave*, Ljubljana: Založba /*cf., 2000–2001, 2 zv.

Handbuch zur Kinder- und Jugendliteratur. Von 1570 bis 1750, ur. Theodor Brüggemann, Stuttgart: J. B. Metzler, 1991.

Hellerstedt, Andreas: From Ingenium to Virtus: The Cultivation of Talent in Seventeenth Century Dissertations from Uppsala University, *Nordic Journal of Educational History*, 6, 2019, št. 1, str. 71–93.

Jones, Joseph Ramon: *Antonio de Guevara*, Boston: Twayne, 1975.

Klibansky, Raymond; Panofsky, Erwin; Saxl, Fritz: *Saturn in melanhlija: študije o zgodovini filozofije narave, medicine, religije in umetnosti*, Ljubljana: Študentska založba, 2013.

Kos, Dušan: *Zgodovina morale, 1: Ljubezen in zakonska zveza na Slovenskem med srednjim vekom in meščansko dobo*, Ljubljana: Založba ZRC, 2015.

Moss, Ann: *Printed Commonplace-Books and the Structuring of Renaissance Thought*, Oxford: Oxford University Press, 1996.

Miklavčič, Maks: Sietzenheimb, Adam Boštjan, *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013. (13. maj 2023). Izvirna objava v *Slovenski biografski leksikon: 10. zv. Schmidl – Steklasa*, ur. Alfonz Gspan et al., Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1967.

- The Mirror in Medieval and Early Modern Culture Specular Reflections*, ur. Nancy M. Frelick, Brepols: Turnhout, 2016.
- Nadeau, Carolyn A.: Blood Mother/Milk Mother: Breastfeeding, the Family, and the State in Antonio De Guevara's "Relox De Príncipes (Dial of Princes)", *Hispanic Review*, 69, 2001, št. 2, str. 153–174.
- Prevc, Matej: Erazem Rotterdamski in humanistična vzgoja otrok, *Šolska kronika: glasilo Slovenskega šolskega muzeja*, 26, 2017, št. 3, str. 358–373.
- Reisp, Branko: Mladostna potovanja Janeza Vajkarda Valvasorja, *Kronika*, 29, 1980, št. 2, str. 99–108.
- Rivero, Horacio Chiong: *The Rise of Pseudo-Historical Fiction: Fray Antonio de Guevara's Novelizations*. Peter Lang: New York, 2004.
- Schmidt, Vlado: *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem*, zv. 1, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1988.
- Self-Knowledge: A History*, ur. Ursula Renz, Oxford University Press: Oxford, 2017.
- Sekolec, Jernej: O družabni igri kranjskega plemiča in njegovega učitelja iz 17. stoletja in o geografiji, *Kronika*, 57, 2008, št. 1, str. 19–46.
- Snyder, Jon R.: *Dissimulation and the Culture of Secrecy in Early Modern Europe*, Berkeley: University of California Press, 2009.
- Stagl, Justin: *A History of Curiosity: The Theory of Travel 1550-1800*, Abingdon: Taylor & Francis 1994.
- Štih, Peter; Simoniti, Vasko: *Na stičišču svetov: slovenska zgodovina od prazgodovinskih kultur do konca 18. stoletja*, Ljubljana: Modrijan, 2010.
- Štuhec, Marko: Kranjska suita za zrcalo, vilico, nož, žlico, kavno ročko, čajnik in njuhalni robec. *Zgodovina za vse*, 1, 1994, št. 1, str. 1–9.
- Štuhec, Marko: *Rdeča postelja, ščurki in solze vdove Prešeren*, Ljubljana: ŠKUC: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1995.
- Till, Dietmar: Conduct Literature, *Encyclopedia of Early Modern History Online*, ur. Graeme Dunphy in Andrew Gow, Leiden: Brill 2015 <dx.doi.org/10.1163/2352-0272_emho_COM_016875> (dostop 26. septembra 2023).
- Vidmar, Luka: *Ljubljana kot novi Rim: Akademija operozov in baročna Italija*, Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2013.
- Žvanut, Maja: *Plemiške zgodbe: kranjsko plemstvo v šestnajstem in sedemnajstem stoletju*, Ljubljana: Viharnik, 2009.
- Žvanut, Maja: *Od viteza do gospoda*. Ljubljana: Viharnik: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1994.
- Žvanut, Maja: Vzgojni ideali v 17. stoletju, *Šolska kronika: zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje: glasilo Slovenskega šolskega muzeja*, 11, 2002, št. 1, str. 7–14.